

Lek och bibliodrama

Lotta Geisler och Åke Jonsson

Inledning

Lek är allmänmänsklig – alla känner till lek och har lekt. Men leken som fenomen låter sig inte fångas i en enkel definition. Den beskrivs bäst genom paradoxer där båda polerna är lika sanna. Lekforskaren Birgitta Knutsdotter, docent och lektor i psykologi och pedagogik vid lärarhögskolan i Stockholm, beskriver lek som både på riktigt och på låtsas. Den innebär både närhet och distans, den varar en evighet och försvinner i ett nafs, det kända behandlas som okänt och det okända som känt. Man kan göra saker på riktigt under täckmantel av lek, och man kan göra saker på lek fast det ser ut som på riktigt. Lek är både glädje och djupt allvar.¹

Det svenska ordet ”leka” härrör från isländskans *leika* som handlar om att röra sig livligt, hoppa och dansa. Ordet ”lek” ingår i sammansättningar som fågellek och fisklek, även i blekare betydelser genom suffixet -lek i ord som grovlek, kärlek och väderlek.²

Lek kan också förstås som en form av skapande och kreativitet. Den holländske kulturanthropologen Johan Huizinga, som skrev den berömda boken *Homo ludens* (1944, Den lekande människan, i svensk översättning 1945), sökte efter en term som skulle komplettera den gängse termen för den moderna människan, *Homo sapiens*. Han föreslog då *Homo faber* som betyder den skapande människan. Den lekande människan och den skapande människan är alltså begrepp som tillsammans med *Homo sapiens*³ beskriver människan och människans väsen enligt Huizinga. När vi talar om skapande till vardags menar vi ofta konst och kultur, och Huizinga skriver att ”diktkonstens element och medel uppfattas... bäst som en lekfunktion... människan diktar emedan hon måste leka”.⁴

Skapande och lek kan vara uttrycken för människans hela liv och väsen. Ordspråksboken i Bibeln tillhör de vishetsskrifter där det allmänmänskliga står i centrum, och som handlar om vardagslivets villkor, om livet här och nu och hur det bör levas. I kap 8 talar Visheten, som kan förstås som en kvinnlig skapande egenskap hos Gud, om sig själv och i vers 22 och framåt beskrivs hon som det första som skapades, innan jorden fanns: ”.. då var jag som ett barn hos honom. Jag var hans glädje dag efter dag och lekte ständigt inför honom, jag lekte i hela hans värld och glädde mig med människorna.”⁵

¹ Knutsdotter Olofsson, B, *I lekens värld*, Almqvist & Wiksell, 1992.

² Wessén, E, *Våra ord. Deras uttal och ursprung*. Nordstedts ordbok, 1999.

³ *Homo sapiens* översätts för det mesta med Den moderna människan. Ordet *sapiens* (latin) betyder vis, klok, erfaren.

⁴ Huizinga, J, *Den lekande människan*, Stockholm, 1945, sid 157.

⁵ Ordspr 8:30-31, *Bibeln*, Bibelkommissionens översättning Verbum, Cordia, Gothia, 2001.

När vi berättar om Bibliodrama händer det att vi ibland säger: ”Nu ska vi leka på fullaste allvar”. Kanske vi använder det för att det speglar det paradoxala i våra liv på olika sätt. Vi hoppas att leken ska öppna upp för ett förhållningssätt som bejakar lekens allmänmänskliga funktion i praktiken. Lekens funktion låter sig inte fångas så enkelt i teorin, men den verkar i Bibliodrama och berör den som deltar, liksom förhållandet till och förståelsen av Bibelns texter.

Vi som har författat den här artikeln har läst Björn Krondorfers artikel *Hela registret av erfarenheter. Historiska och teoretiska tankar om leken*⁶ som är en historisk beskrivning av leken, och vi har låtit den utmana oss till att tänka på lekens väsen och funktion utifrån vår horisont och erfarenhet. Vi uppfattar det så att det lekfulla är ett grundläggande förhållningssätt i Bibliodrama. I leken är människan i sitt esse, alltså är leken viktig för hela livet. När vi har samtalat om leken och dess funktioner har vi haft vår utgångspunkt i Krondorfers beskrivning av lekens tre historiska paradigmen samt de paradoxer som vi funnit i vårt samtal om dessa, inom vilka vi anar lekens mening. Denna artikel är byggd på ett mycket fritt samtal med många associationer.

Krondorfers beskrivning av lekens tre paradigmen avser, enligt vår läsning, inte bara tre historiska perioder utan även tre parallella förhållningssätt till leken. *Det första paradigmet* är den vuxna civiliserade mannens lek som var det dominerande motivet före 1800-talet. Det leks fortfarande i vuxenvärldens olika kulturella uttrycksformer. Skillnaden är att vi vuxna inte längre ses som ”gudarnas leksaker”. Visserligen kan kulturen - som Krondorfer antyder - ha något heligt över sig. Men helighet i betydelsen gudstro har ingen stor betydelse i modern kultur.

Den primitiva leken, som är *det andra paradigmet* och som betonar lekens roll i ett tidigt utvecklingsstadium, finns givetvis kvar även i vår tid. I *det tredje paradigmet* återkommer leken som den vuxnas rättighet och möjlighet, inte minst i psykoterapiens olika former, men också i teater och religion. I våra tankar om leken följer vi inte de tre paradigmen utan vi bygger framställningen på de paradoxer som läsningen av Krondorfers artikel ger associationer till. Det andra paradigmets betoning av leken som ett tidigt stadium i en fostrande utveckling har gett oss de flesta tankarna. Leken är, enligt detta paradigm, en viktig fas i utvecklingen mot att mogna och bli vuxen.

Leken som nyttig och onyttig

Att lekar ska fostra är självklart för många, men om leken i första hand blir instrumentell förlorar den några av sina viktiga egenskaper. En egenskap hos leken är att den inte är produktiv, vilket bland andra liturgiforskaren J G Davies har tillämpat på liturgiken.⁷

⁶ Artikeln finns i svensk översättning på www.bibliodrama.se > Litteratur > Artiklar. Originalens titel är *The Whole Gamut of Experience: Historical and Theoretical Reflections on Play*, och artikeln finns publicerad i Krondorfer, Björn [red], *Body and Bible. Interpreting and Experiencing Biblical Narratives*. Trinity Press International, 1992.

⁷ Davies, J G, *Nya perspektiv på gudstjänsten*, Verbum/SKS, 1984

Eftersom liturgin⁸ har många av lekens egenskaper, behandlar vi i denna artikel även gudstjänsten som ett lekfenomen. Davies menar att gudstjänsten har förlorat sin improduktiva egenskap, när den syftar till att göra oss till bättre människor, kristna eller något annat. Davies grundar sina tankar på den nyss nämnde holländske kulturanthropologen Johan Huizinga och hans bok *Homo ludens*. Davies säger att lekandet ofta fungerar som rekreation. Det ska "ladda upp batterierna" inför vardagens krav och påfrestningar. Leken ska återge arbetslusten. Men om leken betraktas som stimulans till arbete, vart tar då leken i sig vägen? När Davies ställer frågan om vad leken i sig själv är, så svarar han med att hänvisa till dem som säger att lek är detsamma som människans väsen.

Lärare säger ibland att de tycker att små barn får leka för litet. Om skolan ska göra barn till produktiva varelser, så kan leken få ett syfte som inte är i enlighet med lekens – och människans – väsen. Det kan leda till att barnet går miste om sitt genuina behov av att bara leka för sin egen och lekens skull.

Kaos och ordning

Matti Bergström, professor i fysiologi vid Helsingfors universitet, forskar om neuropedagogik, det vill säga hjärnans utveckling hos barn och hur den påverkar barns beteende och inläring. Neuropedagogik innebär att man tittar på hur hjärnans resurser används i barnets utveckling och uppfostran.

I sin bok *Svarta och vita lekar. Kaos och ordning i hjärnan – om det lekande barnet*⁹ beskriver han hur impulserna från människans hjärnbark möter impulserna från hjärnstammen i ett gränsområde däremellan som kallas det limbiska systemet. De ordnade, logiskt styrda impulserna från hjärnbarken kallar han vita, och de mer oordnade från hjärnstammen svarta. Hos ett barn och hos kreativa vuxna resulterar detta möte i det kaos av känslor och oförutsedda kopplingar som utgör förutsättningen för allt skapande. I boken skriver han:

”En fullvuxen som lärt sig leva ett ordnat liv och använda endast ett logiskt, konsekvent tankesätt, uppfattar all störande inverkan som ett hot mot sin livsföring. Och han/hon har inga medel med vilka hon kan kämpa emot det. Resultatet blir osäkerhet och rädsla.”

”Lek och kreativitet uppvisar samma egenskaper: Båda för in kaos i ordning, båda skapar oförutsebara idéer, båda destruerar och för med sig katastrofer, båda utvecklar genom att öppna slutna system, båda är utom räckhåll för logik, båda släcks av ett övermått av ordningstryck, båda har ett högt pris: planerade program håller inte. Ja, kreativitet är lek! Ordet lek används för barn och ordet kreativitet används för fullvuxna.”

”Även samhället som sådant har sina ’svarta’ och ’vita’ sidor. Det är här som man kan se att leken har en viktig uppgift att fylla: leken utgör källan till all kultur. Kultur, såsom

⁸ Liturgi är en benämning på gudstjänstens form och process. Liturgik betyder läran om liturgin.

⁹ Wahlström & Widstrand, 1997.

*konst, forskning och religion, är till för att vara förbindelselänk mellan samhällets svarta och vita krafter, det vill säga de illegala och de legala fenomen, som utgör vårt nutida västerländska samhällssystem.*¹⁰

Bergström kritiserar dagens pedagogiska metoder och menar att skolsystemet och vårt sätt att uppfostra barn skapar ”värdeindivider”, som saknar en helhetssyn och förmågan att värdera och prioritera. Han menar att det är för stort fokus idag på den yttre världen, på information och struktur, vilket hämmar viktiga inre processer. Detta i sin tur ligger bakom den hotfulla utvecklingen av samhället. Att istället fokusera mer på den inre miljön skulle kunna skapa mer balanserade och humana individer samt utveckla barnets förmåga att se möjligheter, värdera, göra urval och se helheter.

Detta tolkar vi så att ambitionen att locka fram det kreativa hos barn i själva verket hämmas om leken tidigt i livet inte får vara vad den egentligen är, ett icke-produktivt vara och blivande.

Primitivt och utvecklat

Krondorfers berättelse om det andra paradigmet, det evolutionistiska, väcker fler frågor. Å ena sidan görs vi uppmärksamma på risken att förakta den utvecklade människan – ”barnen, vildarna...” – för att de är så primitiva och utvecklade. Å andra sidan sker det ju faktiskt en utveckling, både hos individer och i världen. Evolution är en utveckling från det enkla till det komplexa. Det betyder att det också måste finnas ett primitivt stadium som senare överges eller transformeras.

Men ju längre en utveckling pågår inom en rörelse, desto mer kan den upplevas som en negativ distans från det ursprungliga. Upplevelsen av distans leder därför ofta till renässans, det vill säga ett återvändande till det ursprungliga.

Som exempel på detta kan vi åter nämna *liturgin*. I den liturgiska rörelsen betonas ibland behovet av att gå till källorna (*ad fontes*) för gudstjänsten, alltså till den primitiva formen, den ursprungliga miljön, begynnelsens lekfulla skapande. Eftersom denna gudstjänstform i tiden låg nära upphovet till den kristna tron, så borde dess form återspegla och förmedla trons kärna och äkta sanning, och genom att upprepa den så skulle trons äkthet förmedlas till deltagarna. Det är rimligt att anta att denna ursprungliga gudstjänstform med tiden hade splittrats i en mängd olika former. Att i Bibeln hitta denna urform är svårt, eftersom den inte finns beskriven i detalj. Nya testamentet berättar om att Jesus deltog i synagogans gudstjänst, vars utformning är känd. De tidiga kristna tycks ha kombinerat denna form med den friare måltiden, vilket ledde fram till den gudstjänstform som fanns i kyrkan under de första århundradena.

Den ursprungliga gudstjänsten hade emellertid inte en enda form. Vid återvändandet till källorna fann man en mångfald gudstjänstformer som efter hand blev mer och mer

¹⁰ Sammanställningen av citat och kommentarer är hämtade från hemsidan:
<http://www.circusresearch.com/content/matti-bergstr%C3%B6m>

uniformerade i och med att kyrkliga centra, bland andra Rom, Konstantinopel och Alexandria etablerades. I sin bok *The Shape of Liturgy* (utgiven 1945) undersökte den anglikanske prästen och liturgiforskaren Gregory Dix liturgiska traditioner i många länder under tidig kristen tid. Denna undersökning visade på en stor mångfald, men Dix fann ett gemensamt mönster som bestod i de fyra gester som Jesus gjorde i den sista måltiden med lärjungarna: Han *tog*, han *tackade*, han *bröt* och han *gav*. Dessa fyra gester var i den tidiga kyrkan grundstommen till enkla eller liturgiskt rika gudstjänster.

När vi lekte med tanken på dessa fyra gester som ledde fram till de fundamentala liturgiska handlingarna – *tillredelsen, den eukaristiska bönen, brödsbrytelsen och kommunionen* - så har vi betraktat dem som ett tidigt "primitivt" uttryck för ett fritt liturgiskt skapande. Vi kom också fram till att dessa fyra gester kan ses som en struktur för processen i Bibliodrama och nu ger vi fantasin fritt utrymme. Under varje liturgiskt huvudmoment berättar vi hur vi föreställer oss att en liturgisk instruktion för fritt skapande kan utformas. Därefter följer en meditation över samma moment som delar av en bibliodramatisk process. Då blir det så här:

Tog – tillredelsen

Välj ett rum. Duka ett bord med bröd och vin, blommor, färger, målningar. Placera bordet på en bra plats i rummet.

Ett rum förbereds när man sett dess möjlighet. Ett av många möjliga rum som kan inbjuda till Bibliodrama, ett rum till vilket man har tagit med diverse material, ett rum som är möblerat inbjudande, lockande, kanske utmanande, men som kan användas för möten mellan text och människor – så som vi gör när vi förbereder ett Bibliodrama. En handling som tar rum och tid i anspråk!

Tackade – den eukaristiska bönen

Skriv en bön eller flera som innehåller tacksamhet och glädje över skapelsen och försoningen. Infoga i bönen berättelsen om när Jesus dog och uppstod. Skriv böner om kyrkans enhet och böner om fred i världen.

Här sätts den sociala ordningen för Bibliodramat, gruppkontraktet, samspelets önskan att vara och en ska få möjlighet att vara den man är och där man är, som en inbjudan i tacksamhet, som en önskan att få vara nyfiken, utforska, uttrycka och dela sin upplevelse! Ett uttryck för och en övning i tacksamhet liksom en övning i tacksamhet inför Bibliodramats demokratiska förhållningssätt, i rundan, tidshållningen och delandet.

Bröt – brödsbrytelsen

Dela bröd och vin (och kanske även annan mat) så att det räcker åt alla. Skriv sånger och böner som kan läsas och sjungas samtidigt som maten delas upp. Skriv en bön om att alla individer här är en enhet i mångfald. Önska varandra frid och fred på ett sätt som ni kommer överens om.

När vi "bryter brödet", öppnar upp, delar det lekamliga och det som pågår inuti oss, då blottar vi oss och då skär det sig inte sällan. Det är vårt eget liv som behöver delas. Om det tas emot, lyssnas till av den "andre" och får finnas i rummet och tiden, ja, då är det ofta en sorts differentiering, en komplicerad process som kan behöva tid och rum. Om detta får finnas och

verka, kan denna ”brödbrytelse” spela roll. Vi smakar och hör varandras inre konsistens och anar dess näring, betydelse och kraft. Gesten som bryter brödet är kraftfull och väsentlig! Om tacksamheten får rum, kan delandet bli meningsfullt och utvecklande! Det sker alltid här och nu, som en aktualisering!

Gav – kommunionen

Åt och drick av det som ställts fram. Be några dela ut brödet till de övriga. Bestäm vad som ska sägas vid utdelandet. Forma olika uttryck för utgivande kärlek. Tacka Gud för alla Guds gåvor. Formulera detta i en bön som alla kan lära sig. Utforma en dans.

Tacksamheten sänds vidare, inte minst när vi delar med oss av vårt eget, delar ut till fler, den delas på många sätt! Sändning pågår, stavas ibland generositet, en gåva som aldrig är ett byte eller en handelsvara utan något som utgår från tacksamheten mot livet självt, alltså den rena och skära gåvan. Somliga stavar denna kärlek GUD!

En liturgisk lek kan utformas med hjälp av de förebilder som fanns i en ursprunglig miljö. De fyra gesterna fanns i den allra ursprungligaste miljön för den kristna traditionen, Jesus' måltider med syndare och hans sista måltid med lärjungarna. Det barnliga i betydelsen det ursprungliga har stor betydelse för den fortsatta utvecklingen. Minnet av dessa ursprungliga händelser har lett till att människor har "lekt Jesus' sista måltid" på ett varierat sätt i olika kulturer och historiska epoker. Lekandet har lett till den katolska mässan, den ortodoxa liturgin, den reformerta enkelheten och den karismatiska lovsången. Det ursprungliga mönstret är vägledande men kopieras inte. Bibliodramats dynamik har stora likheter med dynamiken i liturghistorien.

Fri lek och lek med regler

Att de ursprungliga och primitiva uttryckssätten fungerar som vägledande för den fortsatta utvecklingen gör att de också tolkas som *regler*. De nyss beskrivna liturgiska handlingarna blev ju i praktiken tidiga regler för hur gudstjänsten ska utformas i stora drag. Därmed är vi inne på frågan om förhållandet mellan frihet och regler. Ett kännetecken för lekar är att de ger en stark känsla av frihet och att de samtidigt är styrda av regler.

Psykologiskt kan detta synsätt belysas av Paul Moxnes, professor i organisationspsykologi vid Handelshögskolan BI i Sandviks, Norge. Han skriver i boken *Positiv Ångest, hos individen, gruppen, organisationen* om olika behov hos individer och i grupper. Dessa behov kallar han sociobehov och psykobehov. Sociobehov kan enkelt beskrivas som sociala regler som ger trygghet då de dämpar ångest, medan psykobehov frigör ångest, en nödvändig ångest – Moxnes benämner den positiv ångest – som kan främja individers och gruppers utveckling och växt. Människor befinner sig alltid någonstans mellan ytterpunkterna och ibland farligt nära dem. Det är inte långt mellan sociobehov och psykobehov, mellan det stängda och det öppna sinnelaget, mellan verklighet och fantasi, mellan trygghet och ångest, mellan kontroll och kaos, mellan normalitet och psykos. Moxnes talar också om våra allmänmänskliga behov av både trygghet och växt, där trygghetsbehovet kan variera utifrån graden av rädsla och

känslan av meningsfullhet, och där möjligheterna till växt handlar om i vilken grad man kan utstå ångest, hur modig man törs vara.¹¹

Man kan se en likhet mellan Moxnes sociobehov och de gemensamma regler som skapas i grupper för att kunna fungera tillsammans, liksom hur psykobehov skapar situationer, som uppstår av sig själva eller erbjuds under förutsättning att tillräcklig grad av trygghet råder. På så sätt kan psykobehoven få rum och skapa möjligheter till utveckling och växt. Spänningen mellan sådana regler och den skapande friheten finner vi i både Bibliodrama och liturgin.

Bibliodrama kan beskrivas som en dynamisk blandning som försöker hitta balansen mellan sociobehov och psykobehov, mellan tydliga ramar, regler och instruktioner och ett frigörande förhållningssätt som inte fastnar i rigiditet. På så sätt skapas utrymme för ett fritt, modigt och spontant utforskande.

I liturgin, återigen, finns många regler. För den som kan reglerna kan dessa medverka till en optimal känsla av frihet. Texter, rörelser, sånger, böner är till form och innehåll varierande i olika miljöer, men varje text, rörelse, sång och bön är också mångtydig. Deltagarna tolkar dessa liturgiska ord och handlingar olika inom sina referensramar och med hjälp av sina erfarenheter. Även om alla följer samma agenda i en gudstjänst kan ändå hela erfarenhetsregistret finnas med.

Varifrån kommer reglerna?

Vi har redan nämnt de fyra gester som Gregory Dix fann vara stommen till de liturgiska handlingarna i de tidiga kristna gudstjänsterna. Det finns även andra förebilder. Ett exempel är Justinus Martyrens berömda berättelse om hur en gudstjänst gick till i Rom omkring år 150.¹² Justinus berättar att människor kommer från olika håll till den gemensamma samling som alltid äger rum en söndag. De har med sig bröd, vatten, vin och annat som ska finnas med i gudstjänsten. Dessa bärs fram till biskopen som tar emot dem och sedan välsignar den delen av brödet och vinet som ska användas i gudstjänsten. Det övriga ska delas ut till fattiga och till dem som sitter i fängelse. Läsningar och böner med mera kommer i en ordning som är praktisk för församlingen, men som också troligen är förebildad i synagogans gudstjänstordning. När samlingen är avslutad besöker några av deltagarna dem som är sjuka och sitter i fängelse och har då med sig bröd och vin från samlingen.

Vi föreställer oss att samma "ingredienser" används hos de sjuka och fångarna som i den första delen, nämligen bröd och vin, sånger och böner. Dessa sjukbesök efter gudstjänsten har kallats för "liturgin efter liturgin" och har skapat en regel som säger att gudstjänst kan firas som en traditionell samling men också i form av diakoni. Ur denna praxis växer det fram en

¹¹ Moxnes P, *Positiv ångest hos individen, gruppen, organisationen. Ett organisationspsykologiskt perspektiv*. Natur och Kultur, 2001.

¹² Strukturen i denna gudstjänst finns återgiven bland annat i Jones, Chelsy m fl [red], *The Study of Liturgy*. Oxford University Press, New York 1993.

liturgi med processioner, böner, läsningar, kommunion, diakoni med mera. Reglerna för liturgin har skapats av tidiga gemensamma erfarenheter.

Regler kan förstås ändras, och det sker ständigt i de flesta kyrkotraditioner. Men då kan vi fråga oss vem som ändrar och varför. När vi tänker tillbaka på vår barndoms lekar, eller när vi leker tillsammans med barn och barnbarn, blir vi påmind om att barn ibland försöker ändra reglerna till sin egen fördel. Något av de större barnen kan mitt i en fotbollsmatch plötsligt säga: ”Vi gör inga inkast”. Eller i ett monopolspel: ”Nu kan vi få köpa hotell, även om vi inte har alla gatorna av samma färg.” De små barnen går kanske med på detta, fastän de förlorar på det. När reglerna ändras till den starkares fördel, är det inte längre lek med lekens frihet utan ett uttryck för de starkares makt över de svagare.

Yttre och inre verklighet

Ludwig Zeier, teolog, psykolog och psykoterapeut från Graz i Österrike har skrivit om lek och Bibliodrama med utgångspunkt från barnläkaren och psykologen D W Winnicots tankar om lekens betydelse.¹³ Leken tillhör det området som Winnicot benämner övergångsområde eller mellanområde. Det handlar om det som sker mellan det som finns inom och utanför en människa, alltså mellan den inre verkligheten och den yttre. Där de möts blir kulturella och religiösa upplevelser till, också leken.

Zeier refererar till Winnicots idé om den skapande impulsen, som kommer ur barnets behov och den frustration det upplever över att inte få sitt behov tillfredsställt. Den skapande impulsen – som kommer inifrån barnets verklighet och uttrycks i den yttre verkligheten – hjälper barnet att utveckla uppfinningsrikedom och nya förmågor för att få uppmärksamhet och behovstillfredsställelse och för att kunna utvecklas vidare och överleva. Winnicot menar att den närvarande vårdnadshavaren, ofta mamman, inte kan veta och inte heller förväntas veta exakt vad barnet behöver. Genom att inte tillfredsställa barnets alla behov lämnar hon ett utrymme som genererar barnets kreativitet. Denna aktivitet sker i mellanområdet, där barnets inre föreställningar påverkas av yttre handlingar och vice versa. Vårdnadshavarens roll har belysts av Winnicot genom begreppet *good enough mothering*. Poängen är att *mamman inte är perfekt* och inte alltid står på tå beredd att föregripa och kontrollera barnets välbefinnande. Mamman ska förstås finnas till hands som grundläggande trygghet för barnet, men inte ingripa innan barnet fått uttrycka sina behov. Det är detta förhållningssätt hos mamman och barnets möjlighet att själv uttrycka sina behov som är utvecklande för barnet.

Zeier jämför med kyrkan som ofta vill ingripa, söker att vara perfekt, fylla allas behov och ha alla svar och så vidare. Inte sällan sker detta innan människor uttryckt sina behov och ställt sina frågor. Zeier talar om vikten att vara *good enough church*, det vill säga att hitta balansen mellan att inte vara perfekt och att finnas tillhands, att använda sin *intoning* för att känna in och lyssna på människors behov. En sådan kyrka behöver också våga ta hand om sina egna behov och lyssna till sin egen osäkerhet. Zeier menar att Bibliodrama kan utgöra denna

¹³ Zeier L, *Die Wirklichkeit und ihre Spielräume. Bibliodrama aus der Sicht der Psychoanalyse*. Kohlhammer, Stuttgart, 2003.

hållande, trygga symboliska 'mamma' i form av gruppen och samtidigt erbjuda en behållare för deltagarnas känslor, upplevelser och erfarenheter.

Form och lidelse

Huizingas idé att leken är människans väsen väcker frågan vad som är människans väsen. J G Davies refererar till Robert Neale som menar att människans väsen har två poler – att ge utlopp för energi och att ordna erfarenheten. Leken skapar, enligt Neale, en harmoni av samspelen mellan kraftutveckling och planmässighet.¹⁴

Formbehovet, som hänger samman med att kartlägga erfarenheten, kan finnas som en stark inre spänning i förhållande till den kreativa lidelsen, kraftutvecklingen. Att bryta mot regler som skapar ordning och struktur är farligt, men den kreativa människan är också farlig. I de två skapelseberättelserna i Första Mosebokens tre första kapitel framställs människan som den som i olydnad bryter mot Guds förbud att äta av fruktan på kunskapens träd. Att äta av frukten skulle göra henne lik Gud. Men vad hade hänt om människan inte hade brutit mot detta bud? Då hade hon inte blivit lik Gud, vilket hon i skaparförmåga skulle vara enligt ett annat påstående i skapelseberättelserna. Det står nämligen att "Gud skapade människan till sin avbild, till Guds avbild skapade han henne".¹⁵ Det ska, ärligt talat, sägas att motsägelsen måste ses i ljuset av att det är två olika typer av skapelseberättelser som det refereras till. Trots det är det inte fel att reflektera över den olydnadens skapande kraft som texterna associerar till. I leken finns en harmoni mellan dessa båda poler: Formen, lagen, lydnaden å ena sidan, friheten, den skapande olydnaden å andra sidan.

Rollo May, amerikansk psykolog, psykoterapeut och filosof och företrädare för en existentiell inriktning, har i sin bok *Modet att skapa*¹⁶ beskrivit den skapande processen som en relation mellan form och lidelse, metaforiskt som de grekiska gudarna Apollon och Dionysos. Apollon representerar behovet av konkret struktur och form, *ordning*, Dionysos står för fantasi, hängivenhet och fri expansion, *kaos*. May menar att i all skapande strävan så fungerar fantasin tillsammans med formen. Fantasin ger liv åt formen, medan formen hindrar fantasin att driva oss in i psykosen.

I förordet till boken skriver May att "vi uttrycker vårt vara genom att skapa. Skapandet är en nödvändig följd av att vara till." May är inspirerad av teologen och filosofen Paul Tillich som talar om modet i ontologisk mening. Modet ger människan makt att gå vidare trots förtvivlan. Modets paradoxala process är dialektisk. Processen som inte kan ta slut leder till den viktigaste formen av mod, det skapande modet att "upptäcka nya former, nya symboler och nya mönster som ett nytt samhälle kan bygga på". Skapandet eller kreativiteten är inte förbehållen konstnärer utan finns hos alla, hos vetenskapsmänniskan, hos moderna teknologiska ledare eller hos en förälder i hennes normala relation till sitt barn.

¹⁴ Davies, J G, *Nya perspektiv på gudstjänsten*. Verbum/SKS 1984, s 14 ff.

¹⁵ Första Moseboken 1:27.

¹⁶ May R., *Modet att skapa*, Natur och Kultur. Borås, 1998.

May menar i likhet med Moxnes att skapandet och det skapande mötet också beledsagas av ångest. Det som kännetecknar kreativa, skapande människor är enligt honom att de kan leva med ångest. Det arbetssätt som Bibliodrama erbjuder gör det möjligt att ge sig i kast med en tolkningsprocess som kan utmana både trygghet och invanda mönster. Ångest kanske är ett för starkt uttryck i det sammanhanget, men oron som uppstår när man utmanar invanda mönster, balanseras i Bibliodrama av dess form. Alltså en inbjudan till både form och lidelse, liksom hantering av balansen mellan sociobehov och psykobehov. Därmed möjliggörs ett nyskapande som främjar växt och glädje.

Teleologisk och icke-teleologisk

I den diskussion som Krondorfer för om de olika synsätt, som representeras av filosoferna Gadamer respektive Derrida och som manifesteras bland annat i synen på tolkningen som teleologisk eller icke-teleologisk, finns något väsentligt att fundera vidare på. I den teleologiska (av *telos*, mål) tolkningen av texter är dessa uttryck för en mening i tillvaron eller för att uttrycka det starkare: en sanning. Den sortens tolkning antyder att det finns någonting därute som vi letar efter, en sanning om verkligheten. Gadamer kallar den nog inte för Gud utan just för Verkligheten. Historiens många lekar och tankar är olika försök att finna verkligheten. Antika texter, lekar, teater, liturgi, böcker är samma strävan efter att utforska denna verklighet. När Bibliodrama arbetar med Bibeln kallas denna verklighet för Gud. Leken med dess öppna utgång pekar på att det finns en Verklighet och en Mening, men det innebär inte att denna är absolut fastlagd. Det lekfulla i leken är, enligt Huizinga, bland annat den öppna utgången eller, enligt Krondorfer, det icke-teleologiska.

Även här finns en paradox, för vi tror inte att allt är en öppen fråga. Vi tror att sökandet efter sanningen, i texter och i livet, kan bero på att det finns en sanning därute som är själva orsaken till att vi söker den. Vi är både *subjekt* i betydelsen aktiva, utövande sökare i en öppen process och *underkastade* något större. Ordet subjekt kommer enligt Nationalencyklopedin från det latinska *subiectum* som i sin tur härleds ur participet *subiectus* (underordnad) av verbet *subicio* (kasta under). I grammatiken är subjektet det satsled som tillsammans med predikatsledet utgör en sats. Subjektet är i satsen det mest framträdande ledet och anger något som är aktivt i den process som verbet beskriver.

I leken är vi människor utövande subjekt men inte herrar över leken, utan vi är underordnade leken som helhet och relaterade till andra lekande.

Leka själv och tillsammans med andra

I Bibliodrama har vi stor respekt för den enskilda personens erfarenheter. Varje person kommer till en grupp med sin egen erfarenhet, sin egen mer eller mindre reflekterade verklighetsbild och sin egen "sanning". Denna finns med i Bibliodramat utan att gruppen försöker att ändra på den. Men när en person går in i en gruppövning blir denna persons tankar också en del av och därmed "underordnade" hela gruppens.

I Bibliodrama finns utrymme att vara där man är. Arbetssättet är sådant att det inte finns någon risk för att några ”drar iväg”. Ingen tvingas att hänga med. Man leker i en grupp – samtidigt som det finns utrymme att leka sin egen lek. Ibland blir någon tystare och upplever kanske att spelet har gått för långt, och då är det bra att ge rum för både avstämning och eftertankar. Det finns alltid en risk för att individer upplever en känsla av utanförskap i en grupp. Det är väsentligt att ge tid för det som sker i gruppen, vilket oftast sker i en återkommande ’runda’. Vid andra tillfällen är man mer involverad och känner sig självklart delaktig. Denna spänning mellan det egna, personliga skapandet och utforskandet och hela gruppens är en del av Bibliodramats dynamik.

Bibliodrama – en lek på fullaste allvar

Vi har nu talat om en relation mellan å ena sidan det teleologiska synsättet, det som ser en övergripande mening med det som sker och det icke-teleologiska synsättet. Det första synsättet leder till en strävan att inordna sig den övergripande meningen, det andra är en övilja att helt inordna sig denna för att för att istället ha utgången öppen. Spänningen mellan dessa poler gör leken och livet spännande och skapande. Tron att det finns en mening med allt, en sanning, behöver inte betyda att nyfikenheten dödas. Det kan tvärtom vara så att tron på något eller Någon kan väcka nyfikenhet. Vägran att inordna sig betyder att vi inte slutar att vara nyfikna. Vi söker efter sanningen, men har förhållningssättet att det vi kommer fram till alltid är "på prov". Teologi och dogmer är kanske inte det primära i kyrkans liv, även om de är fantastiskt roliga att syssla med. De fyller sin funktion, men vi behöver fråga oss själva vilket förhållningssätt vi har till dem. Ett förhållningssätt är att de är fundament, det som Krondorfer kallar för himlavalv och som sätter en gräns uppåt. Det innebär att dogmerna anses vara slutgiltiga. Ett annat förhållningssätt är att dogmerna är försök som kan omprövas och förkastas eller fördjupas och transformeras. Det senare förhållningssättet lockar oss som skrivit denna artikel om lek och Bibliodrama, kanske för att det är en lekfull inställning, men också för att den är allvarlig och skapande.